

rendszoára; vannak a névalakok egységesítését szolgáló utalások; a szerzői monogramok a feloldott szerzői névre, illetve a címrendszoára utalnak, negyedik típusuk az anonim művek címéről utalóként a feloldott szerzői névhez vezetik a használót; következő utaló az anonim, kétnyelvű műveknél a mű második nyelvén közölt cím, végül a színlapok esetében az előadott mű címéről is készült utaló, nemcsak a szerzőről és a fordítóról. A leírások végén a leelőhelyet közlik a szerkesztők, csupán egy leelőhely olvasható, általában az, ahol a legkönnyebben hozzáférhető a nyomtatvány. A fennmaradt kiadványok nagyon nagy része egyébként egy, legfeljebb két példányban őrződött meg..

A Petrik-bibliográfiához készült pótkötetek rendszere szerint a páratlan számúak a szűkebben vett pótlások, a páros kötetszámúak viszont a mutatókötetek. V. Ecsedy Judit közlése szerint készül a 10. tomus, amely a korábbiakhoz hasonlóan a nyomda- és kiadástörténeti mutató lesz.

A Petrik-bibliográfia 1800-ig terjedő korszaka a most megjelent pótkötettel meghaladja a 30 000 nyomtatványt, vagyis az alapbibliográfia 11 630 tétele csaknem háromszorosára gyarapodott. Vagyis egyre inkább túlhaladottá válik az elsősorban antikváriumi árverési katalógusokban néha még ma is látható megjegyzés, miszerint „Petrik nem ismeri”. Az OSZK munkatársai erőfeszítéseinek köszönhetően a 18. századi nyomtatványokról való ismeretünk lassan-lassan eléri a bibliográfiai teljességet, vagyis a század nyelvi és területi hungarikumai regisztrálásának összessége eléri számítások és becslések szerint a 97-98 százalékot. Ez teszi majd lehetővé, hogy elkezdődjenek a századra vonatkozóan is az igényes, RMNY színvonalú bibliográfiai feltárás munkálatai. Hogy ez mikor történik meg, azt persze ma még nem lehet megjósolni, hiszen a Régi Magyarországi Nyomtatványok 17. századi ciklusából még nem jelent meg az 1671–1700 közötti három évtized anyaga. Nyilván előbb ennek kell befejeződnie, hogy a következő századra is jusson elegendő emberi és anyagi erőforrás.

POGÁNY GYÖRGY

Mizera Tamás, Nagy Andor, Verók Attila, A könyvkiadó egri Líceum, Történet és kiadványjegyzék I, 1755–1852, II, 1853–1949, Budapest, Eger, Kossuth Kiadó, Eszterházy Károly Egyetem, (Kulturális örökség), 2017, 493, 458 p.

Az a két kötet, amelyet most kezébe vehet az olvasó, az egri nyomdászat kevés híján 200 évét fogja át, Barkóczy Ferenc egri püspök 1755. évi nyomdaalapításától 1949-ig, az államosításig. Sokáig az alapítás éve is kérdéses volt, hiszen egyrészt voltak olyan nyomtatványok az 1730-as 1740-es évekből, amelyeket a témával foglalkozó korábbi szakírók – tévesen – egrinek tartottak, másrészt egy ideig a könyvészet nem ismert egyetlen kiadványt sem 1755-ből. Mostanra azonban nem kétséges, hogy a könyvnyomtatás Egerben 1755-ben megindult, és már az első évből két terjedelmesebb kiadványt ismerünk.

Az első kötet Monok István előszavával kezdődik, elhelyezve az egri katolikus nyomdát térben és időben. Majd Verók Attila tanulmánya az egri egyházi nyomdászat kétszáz évéről szól: *A Typographia Lycei Episcopalistól az Érseki Liceumi Nyomdáig (1755–1949)* címmel. Ezt követi Nagy Andor tanulmánya *A könyvkiadó egri Líceum tevékenysége a statisztikai adatok tükrében*, ugyanebben az időkerben. A harmadik tanulmány Mizera Tamástól *„Athéné szerény gyermekei” Tanítók emlékezete az egri Érseki Liceumi Nyomda kiadványainak tükrében, a kéziszajtó (1755–1852) időszakában*. Erről a korszakról szól az első kötet: magát a Kiadványjegyzéket megelőzi egy útmutató annak használatához és a rövidítések jegyzéke.

A püspöki, majd érseki nyomda történetéről voltak már előtanulmányok Antalóczy Lajostól, Bitskey Istvántól, Varga Lászlótól és Kiss Pétertől, a kiadványok jegyzékéhez pedig a forrás részben a retrospektív nemzeti bibliográfia, részben a 19. századi forrásközlés Szmda Viktortól, Iványi Sándor közleményei, és nem utolsósorban az egri egyházi címjegyzékekhez csatolt könyvkatalógusok. Ilyent 19-et ismernek a kötet összeállítói 1761 és 1813 között. De természetesen az egri nyomtatványok leg-

gazdagabb lelőhelye maga az Egri Főegyház-megyei Könyvtár.

Nagy szerencse a nyomdatörténettel foglalkozó számára, hogy az első egri érsek 1805-ben canonica visitatiót rendelt el, amely az egri – ekkor már érseki – líceum nyomdájára vonatkozóan is érdekes adatokat őrzött meg. A nyomdában ekkor három sajtó volt, az egyik javításra szorul (ez lehetett a legrégebbi). További adatokat tudunk meg a nyomda felszereléséről egy 1827-es feljegyzés alapján, amikor is két sajtó működött, és a nyomda szép új betűtökkel dolgozott. 1853-ban kezdte meg működését az első, Löser-féle gyorsajtó. Ezt tekintik a szerzők is annak a fordulópontnak, amely a nyomtatás kézműipari korszakát elválasztja a gépi korszaktól, indokolt volt egyúttal a két kötet időhatárának is ezt az időpontot tekinteni.

Verók Attilának a nyomda történet összefoglaló tanulmánya érzékelteti az új vállalkozás jelentőségét. A városban Barkóczy Ferenc püspöksége idején létesült nyomda egészen új lehetőségeket teremtett a város művelődése számára, amelyek célja az volt, hogy a tekintélyesebb klasszikus, keresztény és humanista szerzők munkáin kívül a helyi szerzők is publikálhassák írásaikat. A püspök nyomdaalapításával ugyanakkor Kassa és a kassai jezsuiták konkurenciája lett. Eger városát ugyanis mindaddig a kassai jezsuita akadémia látta el elsődlegesen nyomtatványokkal.

A nyomda magánvállalkozásként indult, első évtizedében Royer és Bauer nyomdászok voltak a tulajdonosok, majd 1766-tól az egri püspökség, ill. később az érsekség tulajdona lett. Egyházi nyomdaként azonban a város és környéke számára is alapvető jelentősége volt, hiszen tartalmukban és műfajukban rendkívül változatos munkák jelentek meg. Nyelvilag is változatos, mindjárt az első, 1800-ig terjedő korszakban a latin és magyar mellett kisebb számban német és elvétve szlovák nyelvű kiadványok is megjelennek. Sajnos véletlenül a bevezető tanulmányban említett szlovák nyelvű, 1780-as kis katekizmus éppen kimaradt a jegyzékből. Verók említi a füleki ferences könyvtárban unikumként található egri nyomtatványokat. Hozzátehetnénk, hogy legújabbán egy

másik ferences könyvtár, a kaplonyi (Szatmári egyházmegye) feldolgozásának köszönhetően is jó néhány unikummal gazdagodott az egri nyomtatványok száma.

Érdekes Nagy Andor grafikonokon ábrázolt statisztikája a kiadványokról: számuk rendkívül nagy hullámzást mutat évenként, persze tudjuk, hogy ebben mennyi az esetlegesség: egyrészt nem mutatják, hogy egy-egy kiadvány milyen terjedelmű, a példányszámról nem is szólva.

Nagy Andor felhívja a figyelmet, hogy az 19. század közepére megszűnnek az addig sűrűn megjelenő, és a felsőfokú oktatás velejárájaként kinyomtatott latin vizsgatézisek. Valóban, pl. az utolsó 'theses' Egerben 1841-ben (Budán 1866-ban) az utolsó 'tentamen' Egerben 1846-ban (Pesten 1845-ben), az utolsó 'assertio' Egerben 1834-ben (Budán 1838-ban) jelent meg. Ezek visszaszorulása és végleges megszűnése természetesen a kiadványok nyelvi megoszlását is erősen befolyásolta. Érdekes viszont, hogy 1833-tól évente rendszeresen három latin nyelvű sematizmus is megjelent: az egrin kívül a szatmári és a minorita ferences is. A nyelvi megoszlás az 1850-es években már a magyar nyelv túlsúlyát mutatja: pl. az 1853-as év 20 kiadványa közül 3 német és egy latin, a többi 16 magyar nyelvű. Voltak magyar nyelvű egri sikerkönyvek is, mint G. M. Prola *Örök élet napja* című munkája, amely a 18. században három egri kiadás után 1789-ben Kolozsvárott is megjelent. A későbbi időszakban ilyen kiemelkedően sok kiadást megért könyvként tarthatjuk számon Tárkányi Béla egri kanonoknak *Lelki manna* című imádságos- és énekeskönyvét.

Mizera Tamás tanítók és tanárok emlékeztének szentelt tanulmányából jól látszik, hogy az egri nyomda milyen szerteágazó iskolai infrastruktúrát látott el. Kiemelkedő Pyrker érsek tevékenysége az oktatás-nevelés intézményrendszerének kialakításában. Az oktatást segítő tankönyvek kiadása terén természetesen figyelembe kellett venni a budai Egyetemi nyomda tankönyv-kiadásra vonatkozó privilégiumát, vagyis máshol, így Egerben is a nem központilag meghatározott tankönyvek kiadására volt lehetőség. Ez Eger esetében főleg a hitoktatás-

sal kapcsolatos könyveket jelentette. Az is jól látszik, hogy pl. az egri jogakadémia tanárai közül többen is vállalkoztak szak- és tankönyvek írására. Itt kapnak helyet – nagyon szemléletes módon – azok az alkalmi nyomtatványok, amelyek címzettje tanító, tanár. Jóllehet, az alkalmi köszöntések egy-egy sémát követnek, akkor is olyan életrajzi adatokat őriztek meg az utókor számára, amelyek amúgy elvesztek volna.

A monográfiának terjedelemben is legnagyobb és különlegesen értékes része a kiadványjegyzék, amely összesen 3922 tételt számlál. (ebből 18. századi nyomtatvány 1014, vagyis kb. az összes kiadvány egynegyede, amit nagyon komoly teljesítménynek tarthatunk, hiszen ez nem egészen ötven év termése.) A bibliográfiát összeállító egri műhely tagjai: Verók Attila, Mizera Tamás, Hamzók Judit és Nagy Andor, közreműködött Dinnyés Patrik és Fülep Ádám. A jegyzék kronologikus, egy éven belül betűrendet követ. A leírások a szerzőt, a címet, az impresszumatadatokat, lelőhelyet (lelőhelyeket) és a Petrik-bibliográfia, ill. annak folytatásaira utaló hivatkozását. A címek között kutatva jól látszik, hogy pl. a miskolci vagy gyöngyösi témájú könyvek is Egerben kerültek sajtó alá, mindaddig, amíg sajtó, városi nyomdájuk nem volt. A kiadott könyvek témájának és műfajának szóródásáról csak találmra kiragadva az 1852-es évben megjelent könyveket: egy magyar mondattan, egy oktatás a tehének védőoltásáról, történeti költemény Szent Lászlóról, nagy katekizmus és a mennyiségtan elemei.

A nyomda első századából 1800-ig 61 olyan tétel van, amelyből nincs ismert példány, csak korabeli hivatkozásból ismert. Reménykedhetünk, hogy még előkerül belőlük példány. Továbbá 32 olyan új tételt találtunk, amelyet a retrospektív nemzeti bibliográfia nem ismer, jóllehet példány van belőlük, többségük az Egri Főegyházmezei Könyvtárban: ez már önmagában nagy nyeresége a kötetnek. Az is, hogy olyan, főleg nyugati könyvtárakban lévő példányokról is számot ad, amely elektronikus katalógusok révén kerültek a szerkesztők látókörébe. A környező országok példányairól azonban a retrospektív nemzeti bibliográfiának is vannak használható nyilvántartásai. Megjegyzen-

dő, hogy a nemzeti bibliográfiából valóban hiányoznak pl. az érseki körlevelek, amint általában az olyan, az intézmények hivatali működésével összefüggő iratanyaga, amely 1750 után keletkezett. Ezek szisztematikus számbavételével majd egyszer külön kell foglalkozni.

Nem bővelkedünk olyan monográfiákban, amelyek egy-egy hazai nyomda teljes történetét és teljes kiadványjegyzékét közölné. Rendelkezésünkre áll azonban a Számmer-nyomdának a közelmúltban Frigyk Katalin által összeállított könyvjegyzéke, ezért némi összehasonlítást végeztünk ennek és az egri kötet anyagával. Számmer előbb Veszprémben, majd Székesfehérváron működött, tehát püspöki székhelyeken. Ha az 1801–1850 közötti fél évszázadot nézzük, a veszprémi–székesfehérvári (867) ill. az egri kiadványok száma (791) nagyon hasonló. Egy-egy kiragadott évben megnéztük mindkét helyen az egyházi–világi megoszlást. Eszerint pl. 1801-ben a 19 egri kiadványból 10 vallásos, 9 világi – ugyanez Veszprémben: 11 műből 6 vallásos, 5 világi. 1850-ben Székesfehérvárott a 14 nyomtatványból 7 vallásos, 7 világi. Egerben a 6 nyomtatványból 3 vallásos, 3 világi (Az 1850-es év érdekes módon Egerben mélypontot jelez a kiadványok számát illetően, ezt Nagy Andor grafikonja is nagyon jól mutatja.).

Mindebből azt látni, hogy a püspöki (érseki) székhelyen működő nyomdák kiadványaiban az egyházi és világi szinte azonos arányú, akár a püspökség tulajdona a nyomda, akár magánszemélyé. Ugyanúgy nyomtatott a város számára világi műveket a püspöki nyomda is, ahogy a magánvállalkozás a püspökség és az egyházmegye számára – ez a helyzet akkor, ha a városban egyetlen nyomda van. Egerben 1786-ig az Érseki Liceumi nyomda volt az egyetlen (amely egyébként 1863-tól a Szent István Társulattal működött együtt), és csak 1878-ban létesített Kohn Vilmos a városban egy második nyomdát.

Verók Attila, Nagy Andor és Mizera Tamás monográfiájának méltatásához Löffler Erzsébetnek, az Egri Főegyházmezei Könyvtár korábbi vezetőjének szavait vesszük át: a kötet szerzői elsőként vállalkoztak arra, hogy elké-

szítsék a nyomda kiadványjegyzékét. A vállalt feladat óriási volt, több évi kutatómunkát vett igénybe. Sikerült tartalommal megtölteniük a magyar tipográfia múltjának egy fehér foltját, meggyőződésem, hogy ezzel a kiadvánnyal a magyar nyomdászat történet és Eger város művelődéstörténete kutatásának újabb állomásához érkeztünk.

Végül egy – talán – illetéktelen megjegyzés: érdemes lenne a könyv megjelenéséről, mint újdonságról, hírt adni az egri Főegyházmegyei Könyvtár honlapján is.

V. ECSEDY JUDIT

Gerundium, Egyetemtörténeti Közlemények, MMXVII vol. VIII. nr. 1. Reformáció – Különszám, Szerkesztette Bozzay Réka, Debrecen, 2017, 253 p.

A Debreceni Egyetem megalapításának centenáriumára készülődve, 2009-ben alapította meg az egyetemtörténeti kutatásokat profiljával választó folyóiratot, a *Gerundiumot*. Amint alapító okiratában olvasható, „a folyóirat nem kívánja a Debreceni Egyetem történetét elszigetelten vizsgálni, hanem a magyarországi, Kárpát-medencei és európai oktatás- és tudománytörténeti összefüggések megjelenítésének is fórumot kíván biztosítani korszakhatárok nélkül.” A reformáció 500. éves évfordulójára 2017-ben megjelentetett különszám ennek a törekvésnek maradéktalanul eleget tesz, amikor tematikus tanulmánykötetként közli a 2016. október 13–14-én rendezett *Reformáció és peregrináció* című konferencia előadásait, amelynek rendezője az MTA–ELTE Egyetemtörténeti Kutatócsoport volt.

A konferencián elhangzott előadásoknak természetesen kiterjedt előzménye van, legyen elég csak a mostani konferencia szervezőjének, Szögi Lászlónak 1994 és 2016 között megjelent sorozatának megemlítése, amely a *Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban* címmel 23 kötetet adott közre, de számos kutató önálló kiadvánnyal vagy folyóiratban közölt tanulmánnyal gazdagította az egyetemtörténet külföldi kapcsolatainak feltárását. A Budapesten megrendezett nemzetközi részvételű konferen-

cia a reformációtörténet nevezetes évfordulóján kifejezetten olyan előadásokat tűzött napirendre, amelyek a reformáció művelődéstörténeti vonatkozásaival, a korszak külföldi egyetemjárásával foglalkoznak. Az előadók között voltak irodalom-, egyház-, művelődéstörténészek, levéltárosok, egyetemi oktatók és lelkészek, hazai és külszázai kutatók egyaránt. A tanulmánykötet szerkesztője az írásokat, legyenek azok különböző tárgyú és nézőpontú dolgozatok, szerkesztéssé kovácsolva szerkesztette egybe, a „forrásvidék”, a „fösodor” és a „torkolat” bevezető címszavakat adva az egyes fejezeteknek. A „forrásvidék” első tanulmánya még a reformáció kezdete előtti korszakkal indít, Draskóczy István *Magyar hallgatók a bécsi és a krakkói egyetemen a Jagelló-korban (1491–1525)*, a bécsi és a krakkói egyetem főanyakönyvei és anyakönyvei alapján foglalta össze és táblázatokkal is gazdagítva elemezte a két jelentős katolikus egyetemen eltöltött időszak szerepét a magyar diákok életében. Kelényi Borbála a *Krakkótól Wittenbergig. Magyarországi hallgatók a krakkói, bécsi és wittenbergi egyetemeken a 16. században* a kiindulástól a reformáció kiteljesedéséig veszi számba a Krakkó–Bécs–Wittenberg-tengely mentén kialakuló peregrinációs vonulatot, a hallgatók számának, útvonalának változását, a jelentősebb diákokat külföldre küldő városokat, a reformáció magyarországi elterjesztésében szerepet játszó hajdani diákokat. Kiss Farkas Gábor *A katolikus peregrináció lehetőségei és következményei a 16. század közepén (1530–1580)*, című dolgozatában három katolikus szerző, Stephanus Thomasius, Nádasdi Bálint és Mindszenti András példája nyomán vizsgálja, hogy milyen szerepet játszottak a reformáció korában külföldön tanuló katolikusok az új áramlatok elsajátításában majd szülőföldjükön való elterjesztésében.

Szögi László, az MTA–ELTE Egyetemtörténeti Kutatócsoport (738TKI213) tagja, számos korábbi kutatása alapján táblázatokkal alátámasztott írásában a külföldön tanuló diákok felekezeti megoszlásáról és annak korszakonkénti változásáról ad átfogó képet *A magyar protestáns peregrináció a 16–18. században* című közleményében. Szabó András a jubileumi